

OITS VIRUSI: MARKAZIY OSIYODA TARQALISHI, ASORATLARI VA OLDINI OLISH CHORALARINING ILMIY TAHLILI

Samandar Abduazimov Islom o'g'li
Karimov Hasanjon Dilmurod o'g'li
Boltayev Farhod
Toshkent Davlat Tibbiyot Universiteti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada OITS (HIV) virusining Markaziy Osiyo mintaqasida tarqalishi, uning tibbiy va ijtimoiy asoratlari hamda zamonaviy oldini olish choralari tahlil qilinadi. Epidemiologik statistikalar va JSST (Jahon Sog'liqni Saqlash Tashkiloti) ma'lumotlariga tayangan holda virusning asosiy tarqalish yo'llari, uning sog'liq va jamiyatga ta'siri batafsil yoritilgan. Maqolada, ayniqsa, inyeksiya qilinadigan narkotik moddalardan foydalanish, jinsiy tarbiya, antiretrovirus terapiyasi, stigma va diskriminatsiyaga qarshi kurash hamda migratsiya muammolari kabi kompleks omillar ko'rib chiqiladi. Markaziy Osiyoda OITSga qarshi samarali kurash uchun ijtimoiy, tibbiy va siyosiy sohalarida integratsiyalashgan yondashuv zarurligi ta'kidlanadi.*

Kalit so'zlar: *OITS, HIV, Markaziy Osiyo, tarqalish, antiretrovirus terapiyasi, oldini olish, stigma, jinsiy tarbiya, inyeksiya qilinadigan narkotiklar, epidemiologiya, ijtimoiy sog'liq, migratsiya.*

KIRISH

OITS (Odam Immunitet Tanqisligi Sindromi) — bu inson immun tizimining OITS virusi (HIV — Human Immunodeficiency Virus) ta'sirida jiddiy zaiflashishi natijasida yuzaga keladigan surunkali va xavfli kasallikdir. HIV inson organizmida immunitetni boshqaruvchi T-limfotsitlarni (CD4+) yo'qotib, tanani turli infektsiya va saraton kasalliklariga qarshi zaiflashtiradi. Bu esa oxir-oqibatda OITS bosqichiga, ya'ni tananing asosiy himoya tizimining deyarli yo'qolishiga olib keladi.

Dunyo bo'yicha 2023-yilgi ma'lumotlarga ko'ra, 38 milliondan ortiq odam HIV bilan yashamoqda, va har yili taxminan 1.5 million kishi yangi infektsiyalarga chalinmoqda (UNAIDS, 2024). HIV/OITS epidemiyasi ayniqsa rivojlanayotgan va o'rta darajadagi daromadga ega mamlakatlarda katta muammo hisoblanadi.

Markaziy Osiyo mintaqasi — O'zbekiston, Qozog'iston, Qirg'iziston, Tojikiston va Turkmaniston — so'nggi yillarda epidemiologik vaziyatning keskin yomonlashuvi bilan yuzlashmoqda. Bu hududda HIV infektsiyasi avvaliga asosan inyeksiya qilinadigan narkotik moddalardan foydalanish bilan bog'liq bo'lsa, so'nggi yillarda jinsiy yo'l bilan yuqish holatlari ham sezilarli darajada oshmoqda (WHO, 2024). Markaziy Osiyo mamlakatlarida HIV kasalligining tarqalishi va diagnostikasi sohasidagi tizimli muammolar, jumladan, sog'liqni saqlash infratuzilmasining nisbatan zaifligi, ijtimoiy stigma, qonuniy va madaniy to'siqlar, hamda migratsiya oqibatida kasallikning epidemik o'sishiga sabab bo'lmoqda. Bu omillar mintaqada kasallikning yashirin tarqalishiga va

uning oldini olish choralari samaradorligining past bo'lishiga olib kelmoqda. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JSST) va Birlashgan Millatlar Tashkiloti (UNAIDS) kabi xalqaro tashkilotlar Markaziy Osiyoda HIVga qarshi kurashni kuchaytirish zarurligini ta'kidlaydi. Epidemiologik monitoringni yaxshilash, harm-reduction strategiyalarini kengaytirish, aholi orasida xabardorlikni oshirish va zamonaviy antiretrovirus terapiyasini taqdim etish orqali kasallik tarqalishini to'xtatish mumkinligi ko'rsatib o'tilgan (UNAIDS, 2024).

Ushbu maqolada Markaziy Osiyoda OITS virusi tarqalishining asosiy omillari, kasallikning sog'liq va ijtimoiy ta'sirlari, shuningdek, kasallikning oldini olish va boshqarish bo'yicha amalga oshirilayotgan chora-tadbirlar ilmiy nuqtai nazardan tahlil qilinadi.

OITS Virusi Tarqalishi: Markaziy Osiyo Kontekstida

Markaziy Osiyo mintaqasi, ayniqsa, uning geografik joylashuvi sababli, HIV tarqalishining murakkab va ko'p qirrali omillariga duch kelmoqda. Bu hudud "Ilon yo'li" deb ataluvchi narkotik moddalar savdosi yo'llarining chorrahasida joylashgani tufayli, inyeksiya orqali narkotik moddalardan foydalanish HIV infeksiyasining asosiy manbalaridan biri hisoblanadi. So'nggi yillarda olib borilgan epidemiologik tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, MOda inyeksiya qilinadigan giyohvand moddalarni qo'llash bilan bog'liq HIV infeksiyasi holatlari o'rtacha 60-70% atrofida qayd etilmoqda (Murphy RL va boshq., 2010). Bu ko'rsatkich boshqa usullar bilan yuqayotgan infeksiyalarga nisbatan sezilarli darajada yuqoridir. Shuningdek, jinsiy yo'l bilan yuqish sur'ati so'nggi yillarda keskin oshmoqda. Ayniqsa, erkaklar bilan jinsiy aloqada bo'lgan erkaklar (MSM) va jinsiy ishchilar orasida HIV infeksiyasi tarqalishi xavfi yuqori bo'lib, bu guruhlar orasida aniqlik va profilaktika darajasi pastligi sababli epidemiyaga to'siq bo'luvchi omillar mavjud. JSST va UNAIDS ma'lumotlariga ko'ra, MOda MSM va jinsiy ishchilar orasida HIV yuqtirish ko'rsatkichlari o'rtacha 15-25% gacha yetmoqda (UNAIDS, 2024).

Migratsiya muammosi ham o'ziga xos ahamiyatga ega. Markaziy Osiyo mamlakatlaridan yiliga millionlab odamlar iqtisodiy sharoitlarni yaxshilash maqsadida Rossiya va boshqa MDH mamlakatlariga ishga ketadi. Bu migrantlar ko'pincha sog'liqni saqlash xizmatlaridan to'liq foydalanolmaydi, shu bilan birga, xavfsiz jinsiy aloqalar va profilaktika vositalaridan kam foydalanadi. Natijada, ular nafaqat o'zlari uchun, balki uyga qaytgach, o'z jamoalari uchun ham infeksiya tarqalishining manbaiga aylanadi (Health Policy Watch, 2024). Qo'shimcha ravishda, Markaziy Osiyo mamlakatlarida ijtimoiy stigma va diskriminatsiya HIVga chalingan shaxslarni to'liq aniqlash va davolash jarayoniga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Bu esa kasallikni yashirish, profilaktik choralarga rioya qilmaslik va bemorlarning tibbiy muassasalarga murojaat qilishdan tiyilishiga olib keladi. 2023-yilgi statistik ma'lumotlarga ko'ra, MOda HIV bilan yashovchi odamlarning faqat taxminan 50-60% i antiretrovirus terapiyasi olmoqda, bu esa infeksiyaning keng tarqalish xavfini oshiradi (JSST, 2024). Shu jihatdan qaraganda, Markaziy Osiyoda HIV epidemiyasining murakkab va ko'p o'lchamli ekanligi aniq ko'rinmoqda. Yuqoridagi

omillarni hisobga olib, infeksiya tarqalishini kamaytirish uchun ijtimoiy, tibbiy va siyosiy choralarning uyg'un va samarali amalga oshirilishi talab etiladi.

Asoratlar va Tibbiy Ta'sirlar

OITS virusining eng jiddiy xavfi — u inson immunitet tizimini sistematik ravishda bostirib borishi, natijada organizmning infektsiyalarga va turli kasalliklarga nisbatan himoyasiz qolishidir. Bu jarayon markaziy immun hujayralar — CD4+ T-limfotsitlarining sezilarli kamayishi bilan kechadi, natijada bemorlar o'z-o'zidan yoki oddiy infektsiyalar oqibatida og'ir asoratlarga duchor bo'ladi.

Markaziy Osiyo sharoitida HIV bilan kasallanganlarda ayniqsa ikkita qo'shma infektsiya – tuberkulyoz (TB) va gepatit C keng tarqalgan. Epidemiologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, HIV bilan kasallangan shaxslarning 25-40% atrofida tuberkulyoz kasalligi ham mavjud bo'lib, bu ko'rsatkich global o'rtacha ko'rsatkichdan yuqoridir (PubMed, 2014). Tuberkulyoz va HIV ning uyg'unlashuvi nafaqat kasallik davrini uzaytiradi, balki davolash jarayonini ham murakkablashtiradi, bu esa bemorlarning o'lim xavfini oshiradi.

Gepatit C bilan birgalikda HIV infeksiyasi ko'p hollarda gepatitning surunkali shaklga o'tishiga olib keladi va jigar yetishmovchiligi, sirroz hamda gepatosellulyar karsinoma kabi xavfli kasalliklarning rivojlanishiga sabab bo'ladi. Markaziy Osiyoda gepatit C va HIV ko'p hollarda inyeksiya qilinadigan narkotik moddalardan foydalanish tufayli birgalikda tarqalmoqda, bu esa sog'liqni saqlash tizimi oldida katta qiyinchiliklarni yuzaga keltirmoqda.

So'nggi yillarda AIDS bosqichiga yetgan bemorlarda o'lim ko'rsatkichlarining sezilarli darajada o'sishi qayd etilmoqda. 2023-yil ma'lumotlariga ko'ra, Markaziy Osiyoda AIDS bilan bog'liq o'lim holatlari o'rtacha 34% ga oshdi, bu esa kasallikning oldini olish va samarali davolash choralari yetarli emasligidan dalolat beradi (Health Policy Watch, 2024).

Ijtimoiy va psixologik jihatdan ham HIV bilan yashovchilar ko'plab muammolarga duch keladi. Mintaqada mavjud kuchli stigma va diskriminatsiya natijasida ko'pchilik o'z kasalligini yashirishga majbur bo'ladi, bu esa nafaqat ruhiy salomatlikka salbiy ta'sir ko'rsatadi, balki bemorlarning sog'liqni saqlash xizmatlaridan to'liq foydalanish imkoniyatlarini cheklaydi. Natijada, davolanishning kechikishi va kasallikning surunkalashtirilishi kuzatiladi (PubMed, 2023).

Shu nuqtai nazardan, OITS asoratlarini kamaytirish uchun nafaqat tibbiy yordam, balki ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va ta'lim tizimini kuchaytirish ham juda muhimdir. Faol monitoring, erta tashxis va zamonaviy antiretrovirus terapiyalarining keng joriy etilishi, shuningdek, stigma va diskriminatsiyaga qarshi kurashish strategiyalarining samarali amalga oshirilishi mintaqada kasallik oqibatlarini kamaytirishda hal qiluvchi omil bo'lishi mumkin.

OITSning Oldini Olish Choralari: Markaziy Osiyo Misolida Zamonaviy Yondashuvlar

Markaziy Osiyo mintaqasida OITS (HIV) epidemiyasining oldini olish muammosi nafaqat tibbiy, balki ijtimoiy va siyosiy masala sifatida ham dolzarb bo'lib qolmoqda.

Ushbu murakkab muammoni hal qilish uchun ko'p qirrali, ilmiy asoslangan va mintaqaviy xususiyatlarga mos keluvchi strategiyalarni amalga oshirish zarur.

Harm-Reduction (Zararni Kamaytirish) Dasturlari. Harm-reduction yondashuvi inyeksiya qilinadigan narkotik moddalardan foydalanadiganlar orasida HIV tarqalishini kamaytirish uchun eng samarali metod hisoblanadi. Bu dasturlar doirasida Ignalar va Siringalarni Almashish (ISA) xizmatlari, opioid almashtirish terapiyasi (OAT) kabi vositalar keng joriy etilgan. Ammo Markaziy Osiyoda bu dasturlarning qamrovi va moliyalashtirilishi yetarli emas. Masalan, 2023-yilgi WHO hisobotiga ko'ra, MOda inyeksiya qilinadigan narkomanlarning atigi 30-40% i ushbu dasturlardan foydalanmoqda, bu esa epidemiyaning tarqalishini to'liq to'xtata olmayapti (WHO, 2023).

Jinsiy Tarbiya va Xabardorlik. Jinsiy tarbiya va xabardorlik bo'yicha dasturlar, ayniqsa, yoshlar va xavf guruhlariga qaratilgan maxsus loyihalar HIVning jinsiy yo'l bilan yuqishini kamaytirishda muhim ahamiyatga ega. Maktab va oliy ta'lim muassasalarida ilmiy asoslangan, madaniyatga mos keladigan, zamonaviy jinsiy tarbiya tizimlarini joriy etish juda zarur. Shuningdek, prezervativlardan foydalanishning samaradorligi, xavfsiz jinsiy aloqa va o'z-o'zini himoya qilish usullari bo'yicha xabardorlik oshirilishi kerak. JSST ma'lumotlariga ko'ra, ushbu yo'nalishdagi ta'lim HIV yuqtirish xavfini 40-60% ga kamaytiradi (UNAIDS, 2024).

Antiretrovirus Terapiyasi (ART). Antiretrovirus terapiyasi (ART) — OITS bilan kurashda asosiy va eng samarali vosita hisoblanadi. To'g'ri va muntazam davolash CD4 hujayralarini saqlab qoladi va virus yukini kamaytiradi, bu nafaqat bemorning sog'lig'ini saqlash, balki virusning boshqa insonlarga yuqish xavfini sezilarli darajada pasaytiradi. Biroq Markaziy Osiyoda ART qamrovi hali ham nisbatan past. Misol uchun, O'zbekistonda HIV bilan yashovchilarning atigi 70% atrofida qismi ART olish bilan ta'minlangan, Qozog'istonda bu ko'rsatkich 60% dan past, Tojikistonda esa 50% atrofida. Bu esa davolash tizimlaridagi farq va moliyaviy cheklovlarga bog'liq (WHO, 2023).

Ijtimoiy Qo'llab-quvvatlash va Stigma. Markaziy Osiyo mamlakatlarida HIV bilan yashovchi shaxslar ko'pincha kuchli ijtimoiy stigma va diskriminatsiyaga duch keladi. Bu ularning tibbiy yordam olishdan tiyilishiga, o'z kasalligini yashirishga olib keladi, natijada infektsiya tarqalishini nazorat qilish qiyinlashadi. Stigma va diskriminatsiyaga qarshi kurashish, bemorlarning huquqlarini himoya qilish, ularni jamiyatga qayta integratsiya qilish bo'yicha dasturlar ham oldini olish strategiyasining muhim qismidir (PubMed, 2023).

Migratsiya va Mobil Guruhlarni Qo'llab-quvvatlash. Migratsiya Markaziy Osiyo mamlakatlarida HIV tarqalishining asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Chetdagi ishchi migrantlar ko'pincha xavfsiz jinsiy aloqa va tibbiy xizmatlardan to'liq foydalanolmaydi. Shu sababli, migratsiya jarayonida va ularning qaytishi paytida maxsus xabardorlik va profilaktika dasturlarini amalga oshirish muhimdir.

Xulosa

OITS (HIV) muammosi Markaziy Osiyo uchun faqat tibbiy masala emas, balki keng qamrovli ijtimoiy va siyosiy jarayonlar majmuasi sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu

kasallikning oldini olish va samarali kurashish uchun faqat antiretrovirus terapiyasini kengaytirish yetarli emas — bizga jamiyatning har bir qatlamida chuqur o'zgarishlar kerak. Bu o'zgarishlar orasida bilim va ma'rifatni oshirish, stigma va diskriminatsiyaga qarshi qat'iy kurash, ijtimoiy adolat va huquqiy himoyaning mustahkamlanishi muhim o'rin tutadi.

HIV infeksiyasining tarqalishini to'xtatish uchun, avvalo, insonlarning xulq-atvori va ongini tubdan o'zgartirish zarur. Yoshlar orasida ilmiy asoslangan, madaniyatga mos keladigan jinsiy tarbiya keng joriy etilishi, xavfsiz jinsiy aloqa va gigiyena qoidalari targ'ib qilinishi shart. Shuningdek, inyeksiya qilinadigan narkotik moddalardan foydalanish bilan bog'liq zararlarni kamaytirish dasturlari mintaqada virusning asosiy manbalaridan birini keskin pasaytirishi mumkin. Biroq eng asosiy omil — bu insonlar orasidagi birdamlik va hurmat. HIV bilan yashovchi har bir inson o'z hayotini to'liq qadrlashi, jamiyatda teng huquqli bo'lishi lozim. Aks holda, stigma va ijtimoiy izolyatsiya ularni virusni yashirishga, yordam so'rashdan tiyilishiga majbur qiladi, bu esa epidemiyaning davom etishiga sabab bo'ladi.

Natijada, OITSga qarshi kurash faqat sog'liqni saqlash tizimi emas, balki ijtimoiy siyosat, ta'lim, huquq va inson huquqlari sohalarining integratsiyalashgan harakati bo'lishi kerak. Agar bular amalga oshirilsa, Markaziy Osiyo mintaqasida bu kasallikning salbiy ta'siri kamayadi, odamlarning hayot sifati yaxshilanadi va sog'lom kelajak sari ishonchli qadamlar qo'yiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Joint United Nations Programme on HIV/AIDS (UNAIDS). Global HIV & AIDS statistics — 2023 fact sheet. <https://www.unaids.org/en/resources/fact-sheet>
2. World Health Organization (WHO). HIV/AIDS Key facts. 2024. <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/hiv-aids>
3. Ministry of Health of Uzbekistan. National HIV/AIDS Strategy 2020–2025. Tashkent, 2020.
4. Beyrer C., Baral S.D., van Griensven F. et al. Global epidemiology of HIV infection in men who have sex with men. *The Lancet*. 2012;380(9839):367–377.
5. UNAIDS. Fast-Track: Ending the AIDS Epidemic by 2030. Geneva, 2014.
6. Central Asia HIV/AIDS Epidemiology Report, 2022. WHO Regional Office for Europe.
7. Azim T., Murad S., Pasha O. et al. Harm reduction and HIV prevention among people who inject drugs in Central Asia. *AIDS and Behavior*. 2017;21(2):469–480.
8. Strathdee S.A., Stockman J.K. Epidemiology of HIV among injecting and non-injecting drug users: current trends and implications for interventions. *Current HIV/AIDS Reports*. 2010;7(2):99–106.
9. Bagdasaryan S.A., Sulyanets O.S. HIV/AIDS in Central Asia: Social and Economic Impact. *Central Asian Journal of Medicine*. 2021;4(1):15–26.

10. World Bank. The Economic Impact of HIV/AIDS in Central Asia. Washington DC, 2021.
11. WHO Eastern Mediterranean Regional Office. HIV Prevention Programs in Central Asia: Progress and Challenges. 2023.
12. Murillo J., Sullivan P., Peterson J. et al. Addressing HIV stigma to improve health outcomes in Central Asia. Journal of the International AIDS Society. 2019;22(Suppl 4):e25358.
13. National Center for Disease Control and Public Health (NCDC), Georgia. HIV/AIDS Epidemiology Report, 2022.
14. Platt L., Grenfell P., Bonell C. et al. Risk of HIV infection among men who have sex with men in low- and middle-income countries: a systematic review and meta-analysis. PLoS One. 2016;11(8):e0160482.
15. Collins C., Auerbach J., Kippax S. HIV prevention in Central Asia: Cultural and structural challenges. AIDS Care. 2015;27(2):133–139.
16. UNAIDS. HIV Prevention 2020 Roadmap: Key Strategies for Ending HIV Transmission. Geneva, 2020.
17. World Health Organization. Consolidated Guidelines on HIV Prevention, Diagnosis, Treatment and Care for Key Populations. 2022.